

BEGRAAFPLAATSEN IN EUROPA

THEMA 4: VAN KERKHOF TOT BEGRAAFPLAATS

Rond 1800 vond in Europa een funeraire revolutie plaats. Het begraven in kerken en op kerkhoven in de steden werd verboden en dat leidde tot het aanleggen van begraafplaatsen buiten de stad.

VAN KERKHOF ...

kerkhof

Kirchhof

churtyard

In de Middeleeuwen werd er rond de kerk een hof aangelegd, waarin de doden werden begraven, het kerkhof. Hier waren de graven van de armen; de rijken werden in de kerken begraven. Zo'n duizend jaar veranderde deze situatie nauwelijks. In navolging van de Grieken en Romeinen begroeven de eerste christenen hun doden buiten de leefgemeenschap, in de buurt van de graven van martelaren. Toen in de 6^e eeuw door de kerk van Rome de relikwieën werden vrijgegeven, ontstond het binnenstedelijk kerkhof bij de parochiekerk, waar eerst buiten en later ook binnen de kerk werd begraven. Het altaar, waarin in de altaarsteen de relikwieën van heiligen werden geplaatst was het heilige der heiligen. Het bezit van een grafplaats in de kerk gold als het hoogste privilege dat in eerste instantie voorbehouden was aan de hoge geestelijkheid. Later werden ook burgerlijke gezagsdragers in de kerk begraven; uiteindelijk werd het een kwestie van geld, waarmee je een graf in de kerk kon kopen.

De wens in de nabijheid van de heiligen begraven te worden en daardoor eeuwig zielenheil te verkrijgen, verbond zo'n 1000 jaar lang graf en kerk met elkaar. Tot op een afstand van zo'n 60 schreden vanaf het altaar golden ook de middeleeuwse kerkhoven als gewijde aarde.

Op het eind van de 15^e eeuw en in het verloop van de 16^e en 17^e eeuw begon de band tussen kerk en graf steeds losser te worden door de demografische ontwikkeling van de bevolkingsgroei en de daaruit voortvloeiende hygiënische problemen, maar vooral onder invloed van de Reformatie.

... TOT BEGRAAFPLAATS

Door deze drie factoren ontstond er geleidelijk niet alleen een scheiding tussen kerk en graf, maar ook tussen leven en dood. Pas op het einde van de 18^e eeuw kreeg deze scheiding een wettelijke status door de decreten van Napoleon voor West-Europa en Joseph II voor Oost-Europa, waarin het begraven in kerken en steden definitief werd verboden en men moest overgaan tot het begraven van zijn doden op begraafplaatsen buiten de steden. Het kerkhof was begraafplaats geworden.

Maar ook eerder werden er ook al geslaagde pogingen ondernomen de kerkhoven in de binnenstad te verplaatsen naar buiten de stad. Reeds in 1480 wendden hertog Albrecht IV

de Wijze en de raad van de stad München zich tot de paus met het verzoek buiten de stad een godsakker te mogen aanleggen, omdat de oude kerkhoven veel te krap en voor de volksrijke stad volledig ontoereikend waren. Hun verzoek werd ingewilligd en de paus verbood toen bovendien het begraven in de kerk tijdens pestepidemieën. Meer steden volgden. Tot de belangrijkste getuigenissen van de vroege aanleg van buitenbegraafplaatsen behoren de beide in 1519 ingewijde begraafplaatsen St. Johannes en St. Rochus in Nürnberg, die met ondersteuning van keizer Maximilian in gebruik werden genomen en nog praktisch geheel behouden zijn gebleven.

Nürnberg - St. Johannsfriedhof

Nürnberg - St. Rochusfriedhof

PROLOOG: BEGRAAFPLAATSEN VOOR PEST- EN LEPRALIJDERS

De eerste begraafplaatsen die noodgedwongen buiten de steden werden aangelegd, hadden te maken met besmettelijke ziekten. De pest of 'Zwarte Dood', die vooral in de 14^e eeuw in Europa woedde heeft aan ongeveer een derde van de Europese bevolking het leven gekost. Statistieken, op verzoek van paus Clemens VI gemaakt, hebben het aantal pestslachtoffers wereldwijd tussen 1345 en 1350 vastgesteld op 42.836.486.

Tijdens deze epidemie, maar ook tijdens de pestepidemieën in de volgende eeuwen, konden de kerkhoven de stroom lijken niet verwerken. Ook vanwege het besmettingsgevaar begroef men de slachtoffers op akkers buiten de stadsmuren, die de naam godsakkers kregen. Vaak waren het al bestaande begraafplaatsen, die gebruikt werden voor doden die uitgesloten waren van een christelijke begrafenis, zoals zelfmoordenaars, terechtgestelden, andersgelovigen en echtbrekers. Of het waren begraafplaatsen bij +leprozenhuizen, ook wel 'lazarettten' genoemd naar de Bijbelse figuur van Lazarus. Melaatsen werden blijvend uit de gemeenschap verwijderd. Op hun beurt werden de pestbegravingen later reguliere begraafplaatsen of, na voorzien te zijn van een kapel of kerk, tot kerkhoven. Enkele voorbeelden: Cimetière de la Madeleine in Amiens, Melatenfriedhof in Keulen en het Alter Johannsfriedhof in Leipzig.

Amiens- Cimetière de la Madeleine

Keulen - Melatenfriedhof

Leipzig - Alter Johannsfriedhof

BEVOLKINGSGROEI: OVERBEVOLKING OP KERKHOVEN EN IN KERKEN

Een van de wezenlijke oorzaken voor de aanleg van extramurale begraafplaatsen was de bevolkingsgroei in de 16e eeuw en het daaruit voortvloeiende plaatsgebrek op de binnenstedelijke kerkhoven. Na de grote verliezen door de pestepidemieën is rond 1500 en de daaropvolgende decennia een snelle bevolkingstoename te zien. En ondanks aanhoudende epidemieën in de loop van de 16^e eeuw steeg het inwonersaantal gestaag.

De gewone man kreeg na zijn dood een plaats in een anoniem massagraf. Maar ook de leden van hogere standen groeiden en zij hadden uit het oogpunt van prestige een groeiende behoefte aan geprivilegieerde grafplaatsen en grafmonumenten op de kerkhoven, maar vooral in de kerkinterieurs. Zo ontstond er een overvloed van grafzerken, epitafen, sarcofagen, mausolea e.d. in de kerken en zijkapellen. Soms werden door de toenemende vraag kerken uitgebreid met aanbouwsels, maar de beste oplossing was uit te wijken naar een ruime plaats buiten de stad.

Augsburg - St. Annakirche

Ysbrechtum - N.H. Kerk

Würzburg - Kiliansdom

HYGIËNE: LUCHTVERPESTING

De pestepidemieën en de onhygiënische toestanden op de overvolle kerkhoven wegens plaatsgebrek werden ook hier en daar al door vroegtijdig 'verlichte' geesten aangegrepen om te pleiten voor het begraven van de doden buiten de leefgemeenschappen. Vooral artsen begonnen in de 16^e eeuw de kerkhoven in de stad te zien als mogelijke veroorzakers van luchtverpesting en ziektebesmetting. Steeds vaker drongen ze aan via woord en geschrift de kerkhoven te mijden of nog liever ze te verplaatsen naar buiten de stad.

In feite gaat het geschrift van Maarten Luther *Ob man vor dem Sterben fliehen möge* uit 1527 ook uit van hygiënische overwegingen om begraafplaatsen buiten de stad aan te leggen. Aanleiding tot dit traktaat was namelijk de vraag van pastoor Johann Hess uit Breslau welke zorgplicht een christen had tegenover pestlijders. Luther woog de zaken af tussen de christelijke zorgplicht voor de dode en de noodzakelijke zelfbescherming tegen de besmetting en raadde aan uit hygiënische overwegingen begraafplaatsen buiten de

bewoonde wereld aan te leggen. Hij bepleitte *'ein allgemeines Begräbnis aussen vor der Stadt zu machen. Denn ein Begräbnis sollte ja billig ein feiner Ort sein, der abgesondert wäre von allen Örtern, darauf man mit Andacht gehen und stehen könnte'* (een algemene begraafplaats buiten de stad aan te leggen. Want een begraafplaats moet een redelijk mooie plek zijn, afgelegen van alle oorden, waarop men zich kan terugtrekken om na te denken).

Aan zijn oproep werd in Duitstalige landen in grote getale gevolg gegeven. Een mooi voorbeeld daarvan in Nederland is 'Ter Navolging' in Scheveningen.

Scheveningen - 'Ter Navolging'

REFORMATIE: LOSKOPPELING VAN KERK EN GRAF

De Reformatie leidde tot een reformatie in het begraaf- en uitvaartwezen.

De verering van relikwieën, voorbeden voor de doden, de rol van heiligen als bemiddelaars voor het zielenheil en het vagevuur werden 'afgeschaft'. Daarmee verdween de koppeling tussen kerk en graf. Het afschaffen van de doctrine van het vagevuur had grote gevolgen. Om de ziel van de overledenen te bevrijden van het vagevuur of althans hun verblijf in het vagevuur te verkorten kon men voor hen aflaten verdienen. Het protestantisme noemde het vagevuur een ijdel beeld en schafte het af.

Het verbieden van aflaten door middel van fundaties (giften met het doel missen op te dragen voor eigen en andermans zielenheil), gedenkmissen en religieuze rituelen met dodengebeden leidde ook tot een striktere scheiding tussen leven en dood, waardoor het steeds wenselijker werd geacht om begraafplaatsen aan te leggen ver weg van de kerk en de wereld van de levenden.

De begraafplaats kreeg een andere invulling. Nu stonden niet meer de doden centraal, maar de nabestaanden voor wie de begraafplaats een oord van troost werd. Tot de Reformatie kan men de begraafplaats karakteriseren als een 'levendige' plaats, een plaats waar overdag werd geleefd door de gemeenschap (o.a. markten) en 's nachts, volgens het volksgeloof, door dolende zielen. De protestantse begraafplaats ontwikkelde zich tot een oord van aandacht, bezinning en rust. De doden rusten er in Gods hand en slapen er tot de dag van de wederopstanding.

Waar naar katholieke overtuiging de plaats, d.w.z. de nabijheid tot het altaar en de relieken, het graf heiligt, heiligt in de protestantse opvatting het graf de plaats. Of zoals de Homburger Synode in 1526 in navolging van Luther verklaarde: *es ist ganz einerlei, ob jemand auf freiem Feld oder auf einem Kirchhof beerdigt wird* (het maakt helemaal niets uit of iemand in het vrije veld of op een kerkhof begraven wordt). Daarmee was de weg vrij voor het aanleggen van buitenbegraafplaatsen. Het zou echter nog tot eind 18e, begin 19e eeuw duren voordat dit wettelijk werd vastgelegd.

Parijs- Père Lachaise, geopend in 1804, werd het archetyp van de buitenbegraafplaats